

บทที่ ๕
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยในวิทยานิพนธ์ เรื่อง **การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา** ฉบับนี้ มาจากคำถามที่ว่าแนวคิดความเป็นพลเมืองตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่หรือไม่ หากมี แนวคิดดังกล่าวเมื่อนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์เรียบร้อยแล้วนั้นจะมีความสอดคล้องกับทัศนะของผู้เชี่ยวชาญเพียงใด หรืออย่างไรบ้าง และในทางกลับกันหากนำแนวคิดความเป็นพลเมืองที่เป็นสากลมาสร้างเป็นตัวชี้วัดแล้ว ตัวชี้วัดที่ได้จะมีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหรือไม่ อย่างไร เมื่อปรากฏว่าชุดคำถามมีอยู่ในลักษณะนี้ การศึกษาวิจัยเรื่องนี้จึงเกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีแนวคิด และวิวัฒนาการของแนวคิดความเป็นพลเมือง
๒. เพื่อศึกษาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

โดยในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการในการวิจัย ดังนี้คือ ๑) การวิจัยเอกสาร เพื่อศึกษาในประเด็นความหมาย ประวัติศาสตร์ของแนวคิดความเป็นพลเมือง ความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สรุปผลการวิเคราะห์เอกสารเป็นตัวชี้วัดใน ๓ ประเด็น คือ ๑. ด้านสมรรถนะความเป็นพลเมือง ๒. ด้านการมีส่วนร่วมในสังคม และ ๓. ด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ๒) การประยุกต์ใช้เทคนิค Ethnographic Delphi Future Research (EDFR) ในการจัดทำตัวชี้วัด ๓) **สรุปตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองและเชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา** ซึ่งจากการวิจัยในครั้งนี้ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอสรุปผลการวิจัยจำนวน ๓ หัวข้อ คือ ๑) สรุปทฤษฎีแนวคิดและวิวัฒนาการของแนวคิดความเป็นพลเมือง ๒) สรุปผลการพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมือง และ ๓) สรุปผลการวิเคราะห์ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังเสนอตามลำดับหัวข้อ ดังนี้

๕.๑.๑ สรุปทฤษฎีแนวคิดและวิวัฒนาการของแนวคิดความเป็นพลเมือง

กล่าวโดยสรุปแล้วร่องรอยหรือประวัติศาสตร์ของแนวคิดความเป็นพลเมืองนั้น มีปรากฏอยู่เป็นเวลานานแล้วโดยเฉพาะในสังคมตะวันตก โดยความเป็นพลเมืองในโลกตะวันตกนั้นหมายถึง การปฏิบัติตามกฎหมาย การรักษาสีทูลเลือกตั้ง การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองหรือในกิจการของรัฐรูปแบบต่างๆ หรือการเข้าไปร่วมกำหนดนโยบายที่สำคัญๆ ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนส่วนรวม ความเป็นประชาธิปไตย ความมีคุณธรรมของทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายที่ถูกปกครอง การรู้จักเสียสละและการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ความเท่าเทียมกันระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง

อย่างไรก็ตามสิ่งที่มีความคาดหวังมากที่สุดเกี่ยวกับคุณสมบัติความเป็นพลเมืองตามแนวคิดตะวันตกนั้นยังได้แก่ การที่พลเมืองจะต้องมีความตื่นตัวทางการเมือง ไม่มองข้ามในสิ่งที่น่าจะเป็นปัญหาของส่วนรวม การมุ่งมั่นที่จะเข้าร่วมแก้ไขปัญหาร่วมกับรัฐหรือส่งเสริมให้รัฐสามารถแก้ไขปัญหของส่วนรวมเหล่านั้นให้ลุล่วงไปได้ด้วย

นอกจากนี้จากการวิจัยยังพบอีกว่า นับตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ ๑๙ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบันขอบเขตของแนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองยังถูกขยายความให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นครอบคลุมในเรื่องการคำนึงถึงสิทธิมนุษยชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับโครงสร้าง การใส่ใจถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม การเข้าใจถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม การที่พลเมืองจะต้องมีสมรรถภาพในการจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธี เป็นต้น

สำหรับในโลกตะวันออกนั้น ความเป็นพลเมืองมีนัยที่ต่างออกไป จากตัวอย่างในสังคมชาวจีนนั้นความเป็นพลเมืองสัมพันธ์กับการมีคุณธรรมจริยธรรมตามปรัชญาเต๋าและลัทธิขงจื้อ การทำตนให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และการปฏิบัติตนตามหน้าที่รับผิดชอบและตามบทบาทที่

ตนเองได้รับ โดยชุดคุณธรรมจริยธรรมพื้นฐานที่สำคัญสำหรับพลเมืองนั้นได้แก่ การมุ่งสร้าง ความดี ความซื่อสัตย์ทั้งต่อตนเองและต่อครอบครัว การยับยั้งความช่วยเหลือให้แก่กัน การตอบแทน ความดีด้วยความดี การเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนรวม ขณะที่ความเป็น พลเมืองที่สัมพันธ์กันระหว่างรัฐกับปัจเจกชนก็คือ ทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายที่ถูกปกครองจะต้อง มอบความไว้วางใจเชื่อใจให้แก่กัน โดยฝ่ายปกครองจะต้องปกครองดูแลพลเมืองด้วยความ เป็นธรรม อย่างแท้จริง

ขณะที่ความเป็นพลเมืองในสังคมอินเดีย (ซึ่งนับเป็นตัวแทนของสังคมตะวันออกอีก แห่งหนึ่งที่น่าสนใจนั้น) เชื่อว่าความเป็นพลเมืองหมายถึง การทำตนให้สอดคล้องกับธรรมชาติและ สรรพสิ่ง การดำเนินชีวิตโดยรู้จักเคารพธรรมชาติไม่ทำลายธรรมชาติ การรู้จักที่จะปฏิบัติตาม บทบาทหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ที่สุด ขณะที่ประเด็นของการคำนึงถึงสิทธิ เสรีภาพ และความ เสมอภาคนั้นเป็นสิ่งที่สังคมต้องการส่งเสริมอย่างยิ่งในยุคปัจจุบัน เช่นเดียวกับกรอบแนวคิดของ ความเป็นพลเมืองที่เป็นสากลโดยทั่วไป

สำหรับสังคมไทยนั้น พบว่าแนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองยังไม่ปรากฏชัดเจนมากนัก เพราะจากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาสังคมไทยยังมิได้มีการหาข้อสรุปร่วมกันเกี่ยวกับความเป็น พลเมืองอย่างเพียงพอ แต่ด้วยการที่สังคมไทยมีความผูกพันเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา มา ยาวนาน ทำให้ความหมายของพลเมืองของไทยนั้นมีความเกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา ค่อนข้างมาก ทั้งในสมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในหลายยุคที่ผ่านมา ผู้นำทางสังคมของไทยส่วนใหญ่ต่างนำเอาชุดความรู้ในทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นเครื่อง ส่งเสริมคุณลักษณะความเป็นพลเมือง (ที่พึงประสงค์) มาอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ เนื่องจากการให้นัยยะเรื่องความเป็นพลเมืองของไทยยังไม่ชัดเจนดังกล่าว ทำให้ ความเป็นพลเมืองในการรับรู้ของสังคมไทยเท่าที่ผ่านมาจึงถูกปรับเปลี่ยนไปตามแต่ยุคสมัยไม่ แน่นนอน เช่น ความเป็นพลเมืองในยุคหนึ่งอาจหมายถึงการยึดมั่นในจริยธรรมทางศาสนา การ รักษาบทบาทหน้าที่ของตนด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ และต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยในยุค ปัจจุบันอาจเพิ่มในเรื่องความยึดมั่นในระบบประชาธิปไตย และการมีสิทธิเสรีภาพที่เท่าเทียมกัน ทั้งทางการเมือง สิทธิชุมชน การปฏิบัติตามกฎหมาย การคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม การให้ ความสำคัญกับการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม (Civic Society)

มากขึ้น ซึ่งในอีกด้านหนึ่งจึงมีความหมายเท่ากับว่า สังคมไทยเริ่มมีแนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองที่ชัดเจนมากขึ้น และสอดคล้องกับแนวคิดความเป็นพลเมืองที่มีรากฐานมาจากตะวันตกมากขึ้น

๕.๑.๒ สรุปผลการพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมือง

โดยสรุปแล้ว ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองประกอบด้วย ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านสมรรถนะของพลเมือง ๒) ด้านการมีส่วนร่วมในสังคม และ ๓) ด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค โดยสรุปผลการวิเคราะห์ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองในแต่ละด้านได้ดังนี้

ด้านสมรรถนะของพลเมือง ประกอบด้วย **ความสามารถในการรับฟังและแสดงความคิดเห็น** คือ ตัวชี้วัด ๑.๑ การรับฟังความคิดเห็น และ ๑.๒ การแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล **ความสามารถในการอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่น** คือ ตัวชี้วัด ๑.๓ การแสดงออกต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพ อ่อนโยน ๑.๖ ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น และ ๑.๗ ความเข้าใจผู้อื่น **ความสามารถในการอยู่ร่วมกันในสังคม** คือ ตัวชี้วัด ๑.๔ ความสามารถในการติดต่อสื่อสาร ๑.๗ ความเข้าใจผู้อื่น และ ๑.๘ ความตระหนักในปัญหาสังคม

ด้านการมีส่วนร่วมในสังคม ประกอบด้วย **การมีส่วนร่วมในชุมชนการเมือง** คือ ตัวชี้วัด ๒.๒ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง **การมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ** คือ ตัวชี้วัด ๒.๑ การมีส่วนร่วมในชุมชน ๒.๔ มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของสังคม ชุมชนสิ่งแวดล้อม ๒.๖ การเป็นอาสาสมัครในกิจการสาธารณประโยชน์ ๒.๗ การรณรงค์กระตุ้นให้เกิดความตระหนักและพัฒนาสังคมด้านต่าง ๆ ๒.๑๐ การบริจาคเงินในกิจการสาธารณกุศลต่าง ๆ **การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น** คือ ตัวชี้วัด ๒.๕ เสนอแนะความเห็นในที่ประชุมเพื่อพัฒนาสังคม **และการมีส่วนร่วมช่วยเหลือสังคมในทุกระดับ** คือตัวชี้วัด ๒.๓ การให้ความช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหา ๒.๘ การให้ความช่วยเหลือประเทศอื่น ๆที่กำลังมีปัญหาเดือดร้อน และ๒.๙ การเป็นสมาชิกในองค์กร สมาคม ระดับชาติ หรือระหว่างประเทศเพื่อช่วยเหลือสังคมในระดับกว้างขวาง

ด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ประกอบด้วย **การรู้จักและกระทำตามสิทธิ หน้าที่ของตน** คือ ตัวชี้วัด ๓.๑ การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ๓.๒ การปฏิบัติตามกฎหมาย **การเคารพสิทธิของผู้อื่น** คือ ตัวชี้วัด ๓.๓ การทำงานที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหากับสังคมและ

สิ่งแวดล้อม การมีเสรีภาพในการแสดงออกและทำประโยชน์เพื่อส่วนร่วม คือ ตัวชี้วัด ๓.๔ การมีเสรีภาพในการคิด พูด แสดงออกทางการเมืองและประเด็นสังคม ๓.๕ การมีเสรีภาพในการรวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเสมอภาค คือ ตัวชี้วัด ๓.๖ การปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเท่าเทียม ๓.๗ การเข้าใจ ยอมรับบุคคลในสถานะ เชื้อชาติ ศาสนา ที่แตกต่างกัน และ ๓.๘ ความตระหนักต่อความไม่เท่าเทียมกันในสังคม โดยตัวชี้วัดมีค่ามัธยฐานอยู่ระหว่าง ๔.๐๐-๕.๐๐ และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ระหว่าง ๐.๗๕ -๑.๐๐ ในทางปฏิบัติจึงสามารถนำตัวชี้วัดดังกล่าวไปใช้ได้เนื่องจากผ่านเกณฑ์ค่ามัธยฐาน ๓.๕๐ ขึ้นไป และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ไม่เกิน ๑.๕๐

๕.๑.๓ สรุปผลการวิเคราะห์ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

จากผลการพัฒนาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองจำนวน ๓ ด้าน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองในแต่ละด้านที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยมีผลสรุปของการวิเคราะห์ดังนี้

ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองด้านสมรรถนะของพลเมือง เป็นตัวชี้วัดเกี่ยวกับความสามารถในการอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งการรับฟังความคิดเห็น การติดต่อสื่อสาร การแสดงออกต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพ อ่อนโยน ลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้มีความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น และสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง นอกจากสามารถอยู่ร่วมในสังคมได้แล้ว ยังต้องมีความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักที่จะแก้ไขปัญหาของสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งมีความสอดคล้องกับนาถกรณธรรม และอภิธานิยธรรม คือ นาถกรณธรรมเป็นธรรมที่ให้บุคคลทำตนเป็นประโยชน์ต่อหมู่คณะ ไม่สร้างปัญหากับหมู่คณะ สามารถประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในหมู่คณะได้อย่างราบรื่น และอภิธานิยธรรม คือ ธรรมในการมีส่วนร่วมในการปกครอง ให้เกียรติ เคารพผู้อื่น ไม่ทำตามอำเภอใจ จึงเป็นคุณธรรมที่สอดคล้องกับการพัฒนาพลเมืองให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองด้านการมีส่วนร่วมในสังคม เป็นตัวชี้วัดเกี่ยวกับการทำประโยชน์ให้กับสังคม มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม การเมือง ให้ความช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหา

ความเดือดร้อน ช่วยเหลือกิจการสาธารณประโยชน์ มีความสอดคล้องกับ สังคหวัตถุธรรม ที่ให้บุคคลมีจิตใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือสังคมส่วนรวม มีการบริจาคทานเพื่อให้เกิดประโยชน์กับส่วนรวม สาราณียธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับสร้างความสามัคคีของหมู่คณะ คิดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อหมู่คณะ มีการเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน และ พรหมวิหารธรรม เป็นแนวปฏิบัติของผู้ประเสริฐ มีความเมตตาต่อผู้อื่น ช่วยเหลือบำบัดความเดือดร้อนของผู้อื่น พลเมืองจึงควรนำหลักธรรมทั้ง ๓ ประการเป็นแนวปฏิบัติเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์ให้กับสังคม ส่วนรวม

ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองด้านสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค เป็นตัวชี้วัดเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ ของพลเมืองตามกฎหมาย ความมีเสรีภาพในการใช้ชีวิตในสังคมและการมีส่วนร่วมในสังคม รวมทั้งการปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเท่าเทียมกัน ยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล ชุมชนได้มีความสอดคล้องกับหลักอริยสัจ ๓ โดยเฉพาะในส่วนธรรมาธิปไตยที่เน้นความถูกต้อง ตามหลักเหตุผล อันนำไปสู่สิทธิตามกฎหมาย และสัปปริยธรรม ๗ ซึ่งเป็นลักษณะของคนดีที่จะนำชุมชน คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักเวลา รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล

การนำตัวชี้วัดไปประยุกต์ใช้ในสังคม วิเคราะห์จำนวน ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านการเมือง ๒) ด้านสังคม ๓) ด้านเศรษฐกิจ และ ๔) ด้านการศึกษา ในด้านการเมืองนำตามตัวชี้วัดเกี่ยวกับเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคไปใช้เพื่อให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างถูกต้อง มีเหตุผล เคารพสิทธิ เสรีภาพทางการเมืองของผู้อื่น และพลเมืองควรได้รับโอกาสทางการเมืองอย่างเท่าเทียมกัน ด้านสังคมนำตัวชี้วัดด้านการมีส่วนร่วมไปประยุกต์ใช้ในช่วยเหลือสังคม การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่บนพื้นฐานของหลักสังคหวัตถุธรรม พรหมวิหารธรรม และสาราณียธรรม ด้านเศรษฐกิจนำตัวชี้วัดการทำงานที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหากับสิ่งแวดล้อม ไปใช้ในการดำเนินธุรกิจ การผลิต ที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียกับสังคมและสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัดการรวมกันเป็นสมาคม สหพันธ์ สหองค์กร หรือหมู่คณะ เพื่อร่วมกันสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับกลุ่มอาชีพ ด้านการศึกษา พัฒนาผู้เรียนให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ทั้งการรู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีการติดต่อสื่อสารที่ดี มีสัมมาคารวะ การที่ผู้เรียนได้เรียนรู้ฝึกฝนทักษะและอุปนิสัยที่ดีหลายประการเช่น ความร่วมมือเกื้อกูลกัน ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ จะเป็นการเตรียมเยาวชนให้เป็นพลเมืองที่ดีในอนาคต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยและรวบรวมความรู้เป็นวิทยานิพนธ์เรื่อง การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทำให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผู้วิจัยเห็นว่าจากความรู้ความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับหลักธรรมและแนวทางการปฏิบัติ ตามบทบาทหน้าที่ของพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาในครั้งนี้ สามารถนำไปนำเสนอยังผู้เกี่ยวข้องในการบริหารประเทศ ผู้มีส่วนในการปรับปรุงพัฒนาระบบการศึกษา การขัดเกลาพลเมืองรุ่นใหม่และสมาชิกของสังคมทุกระดับนั้นได้พิจารณา เพื่อให้คณะบุคคลดังกล่าวได้เห็นว่าเป็นจริงแล้ว เป้าหมายและกระบวนการในการพัฒนาพลเมือง การให้ความรู้เกี่ยวกับการทำหน้าที่ของพลเมืองที่ถูกต้องนั้น ควรยึดโยงกับองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทั้งนี้ในปัจจุบันแนวคิดในการพัฒนาพลเมืองให้เป็นสากล (หรือจากพลเมืองระดับท้องถิ่นหรือประเทศ) ให้กลายเป็นพลโลก (Global Citizenship) นั้นถูกนำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปีแล้ว ข้อดีก็คือ แนวคิดนี้เป็นการแสดงให้เห็นแนวทางในการพัฒนาความเป็นพลเมืองที่ชัดเจน มีลักษณะที่เป็นสากลมากขึ้น เป็นที่ยอมรับในระดับสากลมากขึ้น แต่ข้อที่เป็นจุดอ่อนก็คือ การที่พลเมืองในท้องถิ่นไทยจะกลายเป็นพลเมืองโลกนั้นอาจมีผลทำให้คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองไทยที่ผสมผสานเป็นหนึ่งในเดียวกับพระพุทธศาสนาต้องจืดจางลงไปได้

ดังนั้นแนวทางที่ผู้วิจัยจะนำเสนอในที่นี้ก็คือ ผู้บริหารประเทศ ผู้รับผิดชอบด้านการพัฒนาเยาวชน พลเมืองของประเทศทุกระดับ ควรประสานงานระหว่างกันเพื่อแปรผลแนวคิดการพัฒนาพลเมืองตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้ออกมาเป็นการปฏิบัติอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นในมิติของความรับผิดชอบต่อตนเอง การเป็นที่พึ่งของตนเอง การมีระเบียบวินัยในตนเอง การมีส่วนร่วมในสังคมในรูปแบบต่างๆ ตามบทบาทของพลเมือง การรู้จักเคารพในสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคระหว่างพลเมืองด้วยกัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

เนื่องจากวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาที่ยังจำเป็นต้องนำมาพัฒนาหรือเพิ่มเติมประเด็นที่น่าสนใจลงไปได้อีกอย่างกว้างขวาง เพื่อให้องค์ความรู้เกี่ยวกับพลเมือง บทบาทหน้าที่ของพลเมืองนั้นมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม ดังนี้

(๑) ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการในการอบรมขัดเกลาพลเมืองในพระไตรปิฎก เพื่อนำมาใช้เป็นตัวแบบในการพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองที่พึงประสงค์

(๒) ศึกษาวิเคราะห์ถึงแนวทางการในการส่งเสริมบทบาทหน้าที่ของพลเมืองภาคปฏิบัติ เพื่อให้เกิดเป็นตัวอย่างในการนำไปปรับใช้จริงในสังคมไทย

(๓) ศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองในสังคมไทย เพื่อนำไปประกอบในนโยบายสำหรับพัฒนาพลเมืองในระดับชาติ เป็นต้น